

---

*В.Г. Погосян,
старший викладач Слов'янського державного педагогічного університету*

ФРАГМЕНТАРНА МОДЕЛЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ (МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Специфічним об'єктом філософії історії як галузі соціально-філософського знання на всіх етапах його розвитку є проблема становлення всесвітньої історії як цілісності. Центральне місце у ній посідає уявлення про суспільство не як про соціальну форму руху, а як про граничну безліч, сукупність конкретних суспільств, які реально співіснували в історичному просторі.

У межах теорії єдиного історичного процесу як єдності розмаїття і нерівномірності розвитку окремих суспільств дослідники виявили, що цей процес є не лише цілісним, а й єдиним у тому розумінні, що повторення стосується спільності фундаментальних, а не конкретно-історичних характеристик усіх учасників процесу (Г.Гегель, К.Маркс). Спостережувану однаковість стадій інтерпретували прихильники циклічності історичного процесу (Д.Вико, Т.Моммзен, Е.Мейер) як вияв сутності історії, а найбільш цілісно вона втілювалась в історіософських концепціях історичного прогресу як варіант його лінійного тлумачення (М.Кондорсе, Г.Спенсер, О.Конт, Ф.Фукуяма). До них примикає коваріантна модель всесвітньої історії (К.Ясперс), згідно з якою безліч суспільств розвиваються самостійно, але час від часу характеристики їхнього розвитку синхронізуються, спостерігаються одночасні якісні зміни. В.Каволіс, урівноважуючи крайності світосистемного аналізу (Е.Уолерштайн), який звів національні соціуми до еманцій світової системи, висловив ідею про можливість породжувати світоцілісність окремими цивілізаціями як локальними соціокультурними системами. До цієї ідеї примикає підхід Н.Лумана, який розглядає окремі соціальні системи як аутопойетичні (які самовідтворюються).

Попри весь плюралізм сучасних підходів, поліпарадигмальність у відображенні об'єкта як цілого, найбільш цілісно, на нашу думку, системну парадигму всесвітньо-історичного процесу дає, маючи найкращу пояснювальну здатність, саме цивілізаційний підхід (М.Я. Данилевський, О.Шпенглер, А.Тойнбі), заснований на принципі "самодостатності" локального розвитку і унікальності форм окремих суспільств.

Відповідно до цивілізаційної парадигми учасники всесвітньо-історичного процесу взаємодіють один з іншим, хоча й різною мірою на різних етапах своєї історії, і ця взаємодія впливає на специфіку розвитку окремих суспільств.

Із цим цілком корелюється теорія комплексності, запропонована для аналізу динамічних систем, що самоорганізуються (Дж.Сміт, К.Дженіс, Дж.Уррі, Б.Хайнц). Комплексні системи виникають у процесі взаємодії простих елементів і складаються з великої кількості елементів. Агенти комплексної системи діють у конкретному навколишньому середовищі, демонструючи свою здатність пристосовуватися до обставин, що виникають.

У межах даної теорії можна вирізнити такі особливості складних систем:

- події й елементи впливають один на іншого;
- незначні причини викликають великі наслідки;
- зміни можуть бути катастрофічними в період трансформації систем.

На нашу думку, найбільш вагомим внеском у формування адекватної картини сучасного світу є положення теорії комплексності, яке вирішує дилему універсальності й унікальності: "Проходячи поворотні точки (біфуркації), у комплексних системах формується особливий патерн дій і розвитку" [Цит. за: 1, 5].

В.Ігнат'єв, відзначаючи, зокрема, недостатню розробленість понять окремого соціального організму і регіональної системи окремих соціальних організмів, наполягає на тому, що, відповідно до сучасних уявлень про механізм розвитку надскладних комплексних соціальних систем, інтегрована теорія всесвітньо-історичного процесу має спиратися на тлумачення його як цілісності, що самоорганізується і складається з низки цілісностей, які теж самоорганізуються [2, 222].

Це положення підводить до проблеми вивчення генетичних підстав формування (цивілізаційних матриць) локальних суспільств і регіональних цивілізацій, механізмів забезпечення самодостатності існування специфічних різновидів окремих соціальних організмів, їх стійкості до модифікацій і деформацій з боку внутрішніх криз і потрясінь, а також з боку зовнішнього впливу.

Зовнішній причинний вплив відбувається під час “зіткнення” або “діалогу” цивілізацій: торгівлі, міграції населення, війн, подорожей, розвитку засобів масової комунікації тощо, за яких відбувається поширення інновацій, зокрема їх імпорт у певне суспільство, що, своєю чергою, є одним з найважливіших механізмів соціальних змін.

Соціальні зміни спричинюються інноваціями таких типів:

1. нові технології (військові, економічні, наукові та ін.);
2. культурні нововведення (нові вірування, цінності, ідеологічні конструкції);
3. нові форми соціальної структури.

Під час обговорення екзогенних аспектів неможливо обійти питання соціальної модернізації, тобто проблеми інноваційних привнесень, можливість адаптації нововведень до локальних традицій, обсягу запозичень і масштабу їх поширення в конкретному суспільстві. Саме здатність суспільств запозичати технології, практики, інститути, культурні моделі є передумовою прискорення соціального прогресу і зростання адаптивних ресурсів цих суспільств у процесі пристосування до нових реалій [3, 99–122].

Конкретно-історичні дослідження прикладів навмисних, систематичних процесів копіювання і виборчого включення в локальні системи інституціональних практик і ідей, запозичених ззовні, засвідчують значущість впливів, імпорту технологій і інституціональних моделей у національних контекстах процесів модернізації.

У цілому, модернізаційній парадигмі властиво: здійснення аналізу на локально-національному рівні; оперування ендегенними змінними, такими, як соціальні інститути і культурні цінності; позитивне оцінювання самого процесу модернізації як прогресивного і перспективного, який істотно розширює потенціал людських можливостей й екологічну нішу власного етносу.

Сформувавшись значною мірою під впливом еволюціонізму й функціоналізму, модернізаційна парадигма пройшла тривалий шлях удосконалювання. Різні теоретико-методологічні моделі орієнтують на висвітлення різних аспектів модернізації.

У класичних теоріях модернізації сам процес тлумачили як перехід від традиційного до сучасного суспільства й розглядали звичайно як “вестернізація” або “європеїзація” (С.Ліпсет, Д.Лернер, М.Леві, Г.Алмонд та ін.). У сучасних варіантах теорії модернізації поняття “модернізації” і “вестернізації” відокремлені; одержали визнання різні шляхи розвитку: вестернізація без модернізації, модернізація без вестернізації, модернізація навздогін (С.Хантінгтон).

В основу технологічно-конвергенційної моделі, яка, як вважав П.Штомпка, звертає увагу на явища, які втілюють технологічний процес, покладена гіпотеза, згідно з якою домінуюча технологія, яка має власну іманентну логіку розвитку, що приводиться в дію послідовністю відкриттів й інновацій, спричиняє специфічні форми соціальної організації, політичного життя, культурних зразків, норм і правил повсякденного життя, вірувань і соціетальних відносин. Існує думка, що новітні технології рано чи пізно спричиняють появу синдрому сучасності, яка виражається в наростанні подібності, однорідності різних суспільств і згладжування місцевої специфіки. Прихильники цієї моделі виходять із того, що технологічний прогрес здатний перетворити традиційне суспільство шляхом

генерування змін в установках і поведінці людей, створення нових ціннісних орієнтацій. Інерція історичного контексту, можливості “імунних” відповідей з боку традиційного середовища, роль соціокультурної складової конкретного суспільства даною моделлю недооцінюються.

Модель структурно-функціональної диференціації (Н.Смелзер) розширює аналітичний горизонт, витлумачуючи процеси структурної і функціональної диференціації як неминучі і природні. Однак дана модель також страждає певною прямолінійністю, маючи у своїй основі, як і попередня, чітке теоретичне уявлення про наслідок модернізації, який не передбачає збереження елементів традиційних структур.

У ракурсі нашого дослідження вважаємо за доцільне використати адаптаційну модель як таку, що найбільшою мірою відповідає завданню реконструкції механізмів міжцивілізаційного запозичення. В основу даної моделі покладена еволюціоністська гіпотеза про варіативність і пристосування як оптимальні способи виживання і розвитку суспільств. Модернізація, відповідно до цієї моделі, дає соціальній системі можливість краще адаптуватися, діяти ефективніше, задовольняти більш різноманітні потреби більшої кількості людей і на більш високому рівні. Передумовою модернізації при цьому є співіснування різних суспільств, яке створює підстави для зіставлення. Відсталі у розвитку суспільства, після зіставлення їх параметрів з характеристиками більш розвинутих суспільств або в результаті контакту з ними, змушені вдаватися до модернізації, щоб не стати залежними від них, хто опинився попереду, і поліпшити власну якість життя. При цьому в межах даної моделі модернізація не обов'язково сприяє позитивним наслідкам; вибіркова трансплантація культурних елементів може не призводити до заміни традиційних інститутів, але може мати як наслідок їхнє погіршення, деформацію, а в певних випадках і взагалі спричинити найрізноманітніші культурні й соціальні аномалії. До того ж, можливі випадки традиціоналістської націоналістичної реакції і відторгнення запозичень через певний час після їх впровадження. Більше того, як доводить практика, запозичення інновацій не завжди супроводжується перенесенням їх системних ознак, тобто місця й ролі, які вони мають у системі культури-донора.

Причини цього, на нашу думку, полягають у самій природі соціальної системи як соціального організму, що саморегулюється, саморозвивається і є самодостатнім.

Інновації, або, інакше, фундаментальні відкриття, являють собою нову комбінацію відомих культурних елементів або комплексів, з'являючись у вигляді матеріальних, концептуальних, ідеологічних і духовних. Фундаментальне відкриття, зроблене в країні піонерської модернізації, дає змогу значно розширити екологічну нішу власного етносу, вивести таку країну на рівень лідера-гегемона.

Перед іншими країнами постає питання не лише конкурентноздатності, а й, насамперед, виживання, життєздатності функціонуючої системи як такої. Звідси випливає потреба у найкоротший термін змінити той параметр системи, в якому має місце відставання щодо країни-гегемона, або, інакше, потреба модернізації. Останню в подібному контексті можна визначити як прискорений розвиток навздогін, здійснюваний винятково шляхом адміністративного регулювання, націлений на швидке досягнення стратегічних результатів, органічну корекцію параметрів, в яких наявне відставання, з метою забезпечення стійкості соціальної системи в умовах впливу екзогенних факторів.

Будь-яка соціальна система перебуває у міцному зв'язку із зовнішнім світом, що істотно впливає на процеси, які у ній відбуваються. Водночас система як гомеостатична може існувати лише в певних умовах і в досить вузьких межах. Кожна гомеостатична система має чотири діапазони функціонування:

– оптимальний стан, тобто стан, до якого система прагне в сталому динамічному режимі;

– діапазон благоденства, тобто стан, в якому система може перебувати необмежено тривало. Перебуваючи в діапазоні благоденства регульовальні сигнали такі слабкі, що

можуть бути нижче порога чутливості, а інерційність бути такою, що лише асимптотично система може наблизитися до оптимального стану;

- діапазон гомеостазу, тобто стан керованих змін;
- діапазон виживання, тобто стан слабо керованих змін [4].

Ключовою характеристикою соціальної системи є стійкість, до того ж йдеться не лише про пасивні форми стійкості (міцність, збалансованість, гомеостазис), а й про її активні форми (надійність, виживалість, адаптивність, здатність до самозбереження й саморозвитку).

Будь-яка система є стійкою, структурно конструюючись зі стабілізуючого початку відносно стійких констант і перемінних складових. Попри всю відносно гомогенну технологічну рівність саме соціокультурна складова константа певного суспільства є унікальною. Саме вона спричиняє специфічність і динаміку трансформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві, будучи своєрідним охоронним початком системи.

Стійкість соціокультурної компоненти є відбиттям загальної історичної традиції у вирішенні проблеми цивілізаційної взаємодії: підпорядкування будь-яких запозичень, навіть культурних і духовних, цілям і завданням національного існування в історії [5].

Для пояснення результируючих процесів інноваційних привнесень і формування нового соціетального контексту продуктивним скористаємося концепцією фрагментарної (часткової, парціальної) модернізації, в основі якої покладена ідея двобічного впливу і взаємозумовленої трансформації імпортованих інновацій і ендегенних традицій. Щодо цього автор концепції А. Рюшмейер писав: “У багатьох суспільствах модернізовані і традиційні елементи переплітаються у вигадливі структури... Якщо давати формальне визначення, то часткова модернізація являє собою такий процес соціальних змін, який сприяє інституціоналізації в тому самому суспільстві щодо модернізованих соціальних форм і менш модернізованих структур... За певних обставин модернізація засобів, ролей, організацій і норм може зайти дуже далеко, а віра й ціннісні орієнтації лишаються незмінними” [6, 310–311].

Автор концепції вважає, що симбіоз впроваджених у традиційний контекст інноваційних екзогенних елементів, що позбавляли його здатності функціонувати як раціональні, і ендегенних не модернізованих елементів, традиційне функціонування яких також блокувалося, є мало плідотворним. Отже, в оригінальній версії ситуаційно орієнтовану парціальну модель можна розглядати як особливий, субоптимальний випадок лінійної моделі модернізації. Тим часом як модернізація, перетворюючи окремих параметр системи, що потребує коректування, не стає всеохопною через соціокультурну складову цивілізаційної матриці, про що побічно згадує сам А.Рюшмейер.

Цілком інше тлумачення фрагментарної модернізації пропонують російські дослідники А.Д. Богатуров і А.В. Виноградов у межах розробленої ними концепції анклавно-конгломератного суспільства. Згідно з нею, анклави, які можуть являти собою як ендегенні інновації, що випливають із логіки власного розвитку, так і екзогенні новації, вважають стійкими одиницями суспільства-конгломерату. Автори концепції стверджують, що “середовище може прагнути поглинути анклав через поширення на нього властивих зв'язків. Але анклав може успішно протистояти йому, водночас сприяючи надбанню суспільством більш складної структури. Така структура здатна дати суспільству можливість, з одного боку, адаптувати досягнення техногенної цивілізації, а з іншого – зберегти умови для відтворення архаїчних трудових мотивацій так, що останні у поєднанні із сучасною технікою дадуть економічний ефект, який перевищує той, котрий можливий у країні походження цієї техніки на основі характерного для неї ставлення до роботи й виробництва” [7, 126].

У такому прочитанні фрагментарна модель модернізації створює дослідницький простір, в якому право на існування мають не лише інноваційні фрагменти дійсності, а й традиційні. Останні у межах даного підходу постають не лише як пасивні реципієнти,

приречені до знищення, а в якості автономних активних утворень, здатних адаптуватися до нових умов і виробляти власні стратегії виживання.

Отже, процеси культурного запозичення й освоєння інновацій набували в історії людства різноманітних форм, такими ж були й обсяги привнесень, їхній сутнісний зміст, подальше використання в суспільній практиці, мотивація перетворень.

Дані матричної культури, відображені у свідомості людей на рівні їх генетичної культури, виявляються як етнокультурні специфічні риси, властиві лише певному народу; вони впливають на вектор розвитку суспільства, визначаючи способи використання запозичених фундаментальних відкриттів, рівень поширення інноваційних привнесень, прийняття або відторгнення екзогенних культурних нововведень.

Соціокультурна складова константа конкретного суспільства, будучи системоутворюючим компонентом, прагне до збереження гомеостазу, стану відносної стабільності системи. Соціальна модернізація у цьому разі постає як рефлексія соціальної системи на екзогенний вплив. Зберігаючи власне матричне ядро, система здійснює фрагментарну, часткову модернізацію, тобто корекцію певних параметрів, в яких є відставання, з метою підвищення власної стійкості й життєздатності.

У процесі культурного розвитку людства не можна ігнорувати значущість ідей і інновацій, які перетинають національні кордони. Характер взаємодії між окремими суспільствами зумовлює вектори екзогенного розвитку і дає можливість пояснити деякі аспекти історичного процесу, але, зрозуміло, не всі. Крім зовнішніх впливів, їх взаємодії з внутрішніми рисами і синтезу з ними, існує й іманентна логіка процесів, зумовлена дією ендогенних чинників. Кінцевий підсумок соціальної модернізації, самі наслідки інноваційних запозичень перебувають у залежності від того історичного контексту, до якого суспільство має адаптуватися. Загальний хід розвитку буде успішним лише у тому разі, якщо вдасться гармонізувати ендогенні й екзогенні складові.

Отже, жодне суспільство не може лишитись осторонь дії екзогенних факторів, але запозичені ідеї, інститути і технології мають бути пристосованими до ендогенного етносу з метою збереження стану гомеостазу окремої соціальної системи, існування власного культурно-історичного типу.

Таке бачення проблеми підводить до залучення моделі фрагментарної модернізації, яка, порівняно з іншими моделями, є більш об'ємною і емпіричною, дає можливість адекватніше описувати складні взаємини між традицією і новацією, що супроводжуються взаємовпливами, трансформаціями, конструюванням симбіотичних агрегатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фомичев П.Н.* Социологическая теория и методология комплексности глобального // Социальные и гуманитарные науки. Реферативный журнал. Серия 11. Социология. – 2007. – № 1.
2. *Игнатьев В.И.* Интеграционная социология исторического процесса (Версия фундаментальной историко-социологической теории) // Социально-гуманитарные исследования. – Новосибирск, 2006. – Вып. 3.
3. *Цивилизация: от локального к глобальному Граду.* – Донецк, 2008.
4. *Дубатовка О.В.* Особенности формирования “точек роста” в рамках региональной системы // Материалы Всероссийской научно-технической конференции “Наука и образ – 2002”. – М., 2002.
5. *Погосян В.Г.* Модернізація в історичній ретроспективі (історіософський аналіз) // Мультиверсум. Філософський альманах. – К., 2007. – Вип. 66.
6. *Побережников И.В.* Диффузионные механизмы как фактор модернизации власти и общества: теоретико-методологические аспекты // Уральский исторический вестник. – Екатеринбург, 2005. – № 10–11.

7. Богатуров А.Д., Виноградов А.В. Анклавно-конгломератный тип развития. Опыт транссистемной теории // Восток–Запад–Россия. – М., 2002.